

JAHON SIVILIZATSIYASI VA MADANIYATI TARIXIDA AYOL-MA'BUDALAR

*Abdushukurova Ikbol Kuchkarovna, Guliston davlat universiteti
"Tarix" kafedrasi katta o'qituvchisi*

WOMEN-GODDESSES IN THE HISTORY OF WORLD CIVILIZATION AND CULTURE

*Abdushukurova Ikbol Kuchkarovna, Senior Lecturer, Department of
History Gulistan State University*

ЖЕНЩИНЫ-БОГИНИ В ИСТОРИИ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ И КУЛЬТУРЫ

*Абдушукурова Икбол Кучкаровна, старший
преподаватель кафедры «История» Гулистанского
государственного университета*

[https://orcid.org/
0009-0009-8719-8905](https://orcid.org/0009-0009-8719-8905)

e-mail:
ikbol_ka_23@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada ayol ma'budalarining sivilizatsiya tarixidagi o'rnini tahlil qilishga, ayollik ibtidosining ma'nosi va qadimgi madaniyatlarda ayol sajdasing genезisini ochib berishga, qadimiy va zamonaviy marosim va an'analarda ayol ramziyligini o'rganishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: ayol sajdasi, ayol-ma'buda, sivilizatsiya, madaniyat, ramz, marosim, an'ana, urf-odatlar.

Abstract: The article makes an attempt to analyze the place of female goddesses in the history of civilization, to reveal the meaning of the feminine principle and the genesis of the female cult in ancient cultures, to explore female symbolism in the rituals and traditions of ancient and modern times.

Key words: female cult, Woman Goddess, civilization, culture, symbol, ritual, tradition, customs and rituals.

Аннотация: В статье сделана попытка проанализировать место женщин-богинь в истории цивилизации, раскрыть значение женского начала и генезис женского культа в древних культурах, исследовать женскую символику в ритуалах и традициях древности и современности.

Ключевые слова: женский культ, женщина-богиня, цивилизация, культура, символ, ритуал, традиция, обычаи и обряды.

KIRISH. Insoniyat hamisha qadimiy sivilizatsiyalar qoldirgan madaniy merosni o'rganish orqali inson va madaniyatning mohiyatini anglashga intiladi. Ayol-ma'budaga sig'inish jahon tsivilizatsiyasi va madaniyati tarixidagi asosiylaridan biri sifatida tan olingan, uning mavjudligi yuqori paleolit davrida arxeologik jihatdan tasdiqlangan, bu Yevropada Homo Sapiyensning paydo bo'lishi bilan bir vaqtga to'g'ri keladi (Orinyak madaniyatining kashf etilishi). Ayol ma'budaning arxetipi yuzlab madaniy va genetik ming yilliklar davomida rivojlangan. Bu fenomen fragmentar hodisalarning tug'ilishi va rivojlanishi sifatida emas, balki madaniy uchlik sifatida tushuniladi: shakl, belgi, me'yor, tarixdan

oldingi va insoniyat tarixidagi minglab martalik madaniy va ijtimoiy harakatlar majmui. Ularning natijalari relik t sarqitlarida saqlanib qolgan yoki boshqa o'zgarishlarda zamonaviy ijtimoiy-madaniy tizimlarning etnik va global me'yorlariga aylantirildi.

Qadimgi sivilizatsiyalar va madaniyatlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, ayol ma'buda ramzi turli nomlarga ega bo'lgan bo'lib, Yer yuzidagi barcha xalqlarning marosimlari va onglarida markaziy rol oynagan. Uning arxetipi ko'plab tasvirlar va belgilar bilan ifodalanadi, ularda eng muhim qadriyatlar va ma'nolar ifodalangan. Dunyo tartibini tushuntirishga dastlabki urinishlarni aks ettiruvchi ayol ma'buda

sajdalari va kosmogonik miflarning bir vaqtning o'zida paydo bo'lishi, ayol ma'budaning universalligini asoslab beradi, va uni dunyoning yaratuvchisi sifatida ko'rsatadi. Ko'rinib turibdiki, vaqt o'tishi bilan bu ramzlar yo'qolmadi, ular transformatsiyaga uchrab, insoniyat tarixi davomida marosimlar, afsonalar va ramzlarda mavjud bo'lib kelgan va bundan tashqari, ular odamlarning diniy tuyg'ulariga ta'sir qilishning muhim qismini saqlab qolishga muvaffaq bo'lgan. Qo'yilgan muammoning ahamiyati va uning yetarli o'rganilmaganligi uni tadqiqot predmeti sifatida tanlashga asos bo'ldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. XIX asrning madaniyat sohasidagi evolyutsionist tadqiqotchilari insoniyat tarixida ayollar diniy sajdalarining mavjudligi fenomenini birinchilardan bo'lib o'rganishdi. Ayollik ibtidosiga sig'inish muammosi E.Taylorning "Ibtidoiy madaniyat", "Antropologiya" asarlarida ko'rib chiqiladi; mifologiya va din tadqiqotchisi J.Frezerning "Oltin shox", "Tabiatga sig'inish", "Eski Ahddagi folklor" va boshqa asarlarida o'z aksini topgan. Shuningdek, mazkur muammo J.Makl-Lennanning "Ibtidoiy nikoh", L.Morganning "Antik jamiyat" asarlarida o'z ifodasini topgan [4;5;10;11;12;13]. Ular ma'budaga birlamchi sig'inish va matriarxal tuzilmani barcha xalqlar taraqqiyotining ilk bosqichida bosib o'tgan insoniyat jamiyati evolyutsiyasi bosqichlaridan biri deb hisoblaganlar. Matriarxat tuzilmasi ayollarning umumiy ustunligini bildirgan, ayol jamiyatdagi barcha ishlarni o'z zimmasiga olgan, bu diniy sohada ham taqlid qilindi: oilani ona, xalqni malikalar, osmonni esa ma'budalar boshqargan. Bir oz o'zgartirilgan shaklda bu tushuntirish ruhoni V.Shmidtning dinning kelib chiqishi haqidagi nazariyasida yana takrorlanadi. U bir chiziqli madaniy evolyutsiya tarafdori emas edi, lekin bir vaqtning o'zida mavjud bo'lgan bir nechta ibtidoiy terimchilar madaniyatlarini tan oldi va ular dinining asosida Oliy Xudo yoki oliy mavjudot turgan edi. Bundan tashqari, uning nazariyasiga ko'ra, uchta asosiy madaniyat rivojlanadi: matriarxal-dehqonchilik, patriarxal-totemik va patriarxal-ko'chmanchi. O'simliklarni yetishtirish bilan dastlab ayollar shug'ullangani sababli, ularning ijtimoiy jamiyatdagi ahamiyati keskin oshdi, bu esa, o'z

navbatida, Ona Yer va Oy mifologiyasini ko'klarga ko'tardi, chunki Oy ayol sifatida tasvirlangan. Ushbu omillar ta'siri ostida odamlar "oliy mavjudotni ayol sifatida" ko'rishdi [15]. Ayollik ibtidosiga sig'inish muammosi din tarixchilari va mifologlarning asarlarida ham yoritildi. Shuningdek, xorijiy bibliografiyada bir qator yirik tadqiqotlar borki, ularda ayol ma'budalarni o'rganish muammosi katta o'rin egallaydi: R.Patay, R.Greyvs O'rta Yer dengizi bo'ylari, Shimoliy Yevropadagi mifologik tasavvurlarni, B.Uoker jahon madaniyatida ayol ramzlarini o'rgandi va hokazo.

Ma'buda arxetipi tasvirlarini insoniyat tarixidagi marosimlar, afsonalar va ramzlarda, shuningdek, zamonaviy odamlarning orzulari, fantaziyalari va ijodida kuzatish mumkin. Buyuk ona sifatida aniqlangan arxetip-ayolga paydo bo'lishidan ming yillar oldin sig'inishgan va tasvirlashgan. U juda ko'p ramzlar bilan o'ralgan edi va u ko'plab harakatlarda namoyon bo'lib, ijobiy va salbiy xususiyatlarni birlashtirdi.

Umuman olganda, ayol-ma'budalar, ilohalar, parilar, yalmog'izlar kabi boshqa obrazlar G.P.Snesarev, S.P.Tolstov, O.A.Suxareva, O.Murodov, K.Tayjanov, X.Ismailov, O.Qayumov, Z.K.Abidova, O.V.Gorshunova, O.P.Kobzeva va boshqa tarixchi, arxeolog, folklorshunos va etnograflarning asarlarida bayon qilingan. Masalan, O.S.Qayumov dissertatsiyasida pari to'g'risidagi mifologik qarashlar tadqiq etilgan, bunday tasavvurlar genezisi Markaziy Osiyoda yashagan qadimgi dehqonlarning hosildorlik bilan bog'liq agrar kultlariga aloqador qarashlari zamirida shakllanganligi qayd etilgan[14]. O.P.Kobzeva esa qadimda va o'rta asrlarda Buyuk ipak yo'li o'tgan joylarda afsonaviy va mifologik ayol obrazlari haqida yozgan. Xususan, Anaxita, Durga, Si Vanmu, Nanayya, Umay kabi ma'budalar, salbiy mifologik obrazlardagi Maston kampir, Albasti va boshqalar haqida ma'lumotlar keltiradi[3]. O.V.Gorshunova O'rta Osiyo xalqlari tasavvurlarida ayol ma'buda sajdasi tadqiq etib, zoomorf ramzlarni, jumladan, ma'buda-ilon, ma'buda-qush kabilarni yoritdi[1]. Shunga qaramay, Ma'budalar obrazining mifologik asoslari, tabiati hamda estetik funksiyalarini tarixiy, arxeologik, etnografik, madaniyatshunoslik va boshqa jihatlardan o'rganish ularning tipologiyasi

va lokal belgilarini kengroq tadqiq etishga imkon beradi.

MDH davlatlarida olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ko'plab ayol mifologik obrazlari va ayol ramziylikini chuqur tahlil qilgan holda jahon madaniyati tarixida mavjud bo'lgan ma'buda kultining genezisini o'rganishga qaratilgan puxta umumlashtiruvchi ishlar mavjud emas. Mualliflar ko'pincha mifologik materiallardan umumlashtirish va tahlil qilish uchun emas, balki aniq ilmiy muammolarni hal qilish uchun foydalanadilar. Ushbu fakt tadqiqot muammosining dolzarbligi bilan bir qatorda mavzuni tanlash va qo'yilgan muammoni o'rganish zarurligini belgilab berdi.

An'anaviy madaniyatlar tarixida ayol kultrini o'rganish muammosi uni o'rganishga fanlararo yondashuvni talab qiladi. Natijada tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi: falsafiy germevntika usuli, tizimli, sinxron-diaxronik, struktura-funksional, aksiologik, tipologik usullar.

MUHOKAMA. Eng qadimgi kosmogonik tizimlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, qadimgi odamlarning kosmogenez haqidagi dastlabki g'oyalari ayollik ibtidosi edi. Kosmogoniylar ibtidoiy davrdan kelib chiqqan va xronologik jihatdan erkak elementar mifologik personajlardan qadimiyroqdir, bu yerda har bir element-stixiya ko'plab ayol mifologik tasvirlari bilan ifodalanadi (ko'pincha bu to'rtta element yoki stixiya – suv, havo, tuproq, olov; ba'zi tizimlarda mavjud bo'lgan beshinchi element – efir yoki ruh), va ular dastlabki tartibsizlikdan – xaosdan ma'lum bir ketma-ketlikda ajralib turadi. Kosmogonik tasavvurlarga ko'ra, qadimgi madaniyatlarda Birlamchi ma'buda tanasidan jahonning tuxumi yoki lotos guli chiqqan, yoki yer (tog', tepalik) ajralib chiqqan. Ya'ni ma'buda tanasi birlamchi materiya bo'lib, undan koinot yaratilgan. Erkak personajlari paydo bo'ganidan so'ng, ayol timsollari yo'qolmasdan, balki erkak mifologik pesonajlar bilan birga yashab qoladi.

Ayol ma'budaga sig'inish jahon dinlari tarixidagi eng qadimiylaridan biri sifatida tan olingan. U matriarxal an'analarni aks ettiradi va qadimgi an'anaviy jamoalardagi ijtimoiy tuzilmaning tasvirini tiklaydi, qadimgi odamlar jamoalaridagi ayollarning mavqeyi va

funksiyalarini tushuntiradi. Ayol ma'budasiga sig'inish ayol – hayot beruvchi konseptiga asoslanadi, bu ayollik ibtidosining va ona urug'ining ustuvorligi va ilohiyligi, ona va bola o'rtasidagi aloqaning muqaddasligi g'oyasini anglatadi, tabiat qonunlarining inson madaniyati uchun tabiiyligi va jamiyat qurishda onalik huquqining maqsadga muvofiqligini ifodalaydi. Bu inson ongidagi ayol ma'buda obrazining ustuvorligini har bir insonning shaxsiy tajribasida materiya (ona) ustuvorligining bevosita natijasi sifatida tushuntiradi, bu yerda ona ma'budaga sig'inish zarurati tabiatning o'ziga xosdir. Bundan madaniyati va millatidan qat'i nazar, turli an'anaviy madaniyatlarda sajdaning keng tarqalganligidan dalolat beradi.

Qadimgi an'anaviy jamoalarda ayollar birinchi ruhoniylar va shamanlar bo'lgan, ular odatda marosimlar deb ataladigan birinchi diniy sajdarlar va ular bilan bog'liq muqaddas harakatlarni yaratganlar. Markaziy figura ayol bo'lgan matriarxal urug' jamoalarida barcha asosiy muqaddas va kundalik ishlarni ayollar amalga oshirganlar, Yer ona ma'budaning birlamchi ajdodi va asosiy timsoli hisoblangan. Odamlar va atrofdagi olam o'rtasidagi barcha munosabatlar Kosmos, Koinot va Tabiat bilan bog'liqlik birligini o'zida mujassam etgan. Atrofdagi olam bilan bog'liq butun hayot tegishli marosimlar bilan hamroh edi. Ayol ma'budasiga sig'inishning genetik ildizi inson tabiatining ajralmas qismiga aylandi. U insoniyat tarixi davomida namoyon bo'lganidek, marosimlar, afsonalar va ramzlarda mavjud bo'lib kelmoqda. Transformatsiya va gender o'zgarishlarini boshdan kechirgan holda, u odamlarning diniy tuyg'ulariga katta ta'sir ko'rsatdi. Barcha zamonaviy dinlar va diniy urf-odatlarda ayol shaxslar mavjud – hayot, shifo, mehribonlik va kechirimlilik tashuvchisi ayoldir.

XULOSA. Ilm-fanning turli sohalari – tarix, madaniyatshunoslik, arxeologiya va boshqalar tadqiqotchilari keng qamrovli bilimlarning ulkan qatlamini kodlaydigan afsonalar, tasvirlar va marosimlarning murakkab ramziy tizimida ayol ma'buda belgilari mavjudligini ta'kidlaydilar. Bu bilimlarni shifrlash inson tafakkuri, san'ati, urf-odatlarini, dini va mifologiyasining rivojlanish yo'llarini anglash uchun nihoyatda muhimdir, chunki ular narsa, hodisa va g'oyalar o'rtasidagi

munosabatlarni ifodalaydi, moddiy olam bilan muqaddas bilimlar o'rtasidagi bog'liqlik qonuniyatlarini yashiradi. Ularni fan, san'at, din va kundalik hayotda o'rganish va ulardan foydalanish fanning ushbu sohalarini eng samarali rivojlantirishga qaratilgan.

Ayollarning an'anaviy jamoalardagi kulti va roli shundan iboratki: ayol o'z avlodlarini tug'di, boqdi va ularga g'amxo'rlik qildi, shifobaxsh san'atning asoschisi, birinchi diniy kultlar va ular bilan bog'liq marosimlarning asoschisi bo'lgan, u birinchi hunarmandchilikni kashf etgan, ya'ni ayollar faoliyati insoniyatning madaniy shakllanishi va rivojlanishining boshlanishi bo'lib xizmat qildi.

Ibtidoiy davrlardan beri ayol-ma'buda qiyofasiga hamroh bo'lgan universal ramzlar o'xshash ma'noga ega bo'lgan dunyoning barcha madaniyatlari tomonidan ketma-ket uzatilgan. Insoniyatning umumbashariy tajribasini aks ettiruvchi ramzlar sifatida ayollarga sig'inish tasvirlarining mazmuni va ular bilan bog'liq mifologik versiyalar va qadimgi odamlarning koinotning tuzilishi haqidagi muqaddas bilimlari ayol-ma'buda-onaga sig'inish bilan bog'liq marosim harakatlariga o'tkazilgan.

Xullas, patriarxal an'analarning paydo bo'lishi bilan diniy g'oyalarning mohiyati o'zgarmaydigan, faqat gender rollarining o'zgarishi ro'y beradigan zamonaviy patriarxal diniy tizimlar sohasida ayollarga sig'inish vositalari va simvolizmning ustunligi saqlanib qoldi. Shu bilan bog'liq holda, eng qadimiy ayol timsollarini shakllantiruvchi shakllar (hayotning kelib chiqishini tushuntiruvchi sajda miqlari; grafik va obyektiv muqaddas ramzlar; sehrli marosimlar) yo'qolmaydi, balki ularning mazmuni bilan birga erkak xudolar qo'liga o'tadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Горшунова О.В. Женское божество в системе религиозно-мировоззренческих представлений народов Средней Азии. Автореф. дисс... д.ист.н. – М., 2007. – 52 с.

2. Жабборов И. Ўзбеклар турмуш тарзи ва маданияти. Т.: Ўқитувчи, 2003. 208 б. - С. 104-105.

3. Кобзева О.П. Женские божества на Великом шелковом пути // Исторический курьер. 2019. №3 (5). Статья 20. <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskie-bozhestva-na-velikom-shelkovom-puti/viewer>

4. Мак-Леннан Дж. Ф. Первобытный брак. М., 1970 (1865).

5. Морган Л.Г. Древнее общество. - М.: URSS, 2024.- 360 с.

6. Муродов О. Духи пари и обряд «париталбон» (приглашение пари) у таджиков Средней части долины Зарафшана// Изв.АН Тадж.ССР. Отд.общ. наук. 1974, № 4. - С. 42-48.

7. Снесарев Т.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. - М., Наука, 1969.

8. Сухарева О.А. Пережитки демонологии и шаманства у равнинных таджиков// Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. - М., 1974. -С.5-93.

9. Тайжанов К., Исмаилов Х. Особенности доисламских верований у узбеков-карамуртов// Древние обряды, верования и культы Средней Азии. - М., 1986. - С. 118-120.

10. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. - М.: Госсозэконизд., 1939.- 567 с.

11. Тайлор Э.Б. Антропология: Введение к изучению человека и цивилизации. Пер. с англ. Изд. 5 М.: URSS. 2019. - 328 с.

12. Фрээр Дж. Фольклор в Ветхом завете. – М.: АСТ, Ермак, 2003.- 510 с.

13. Фрээр Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии / Пер. с англ. М. К. Рыклина – М, Эксмо, 2006. – 958 с.

14. Қаюмов О.С. Ўзбек фольклорида пари образи (генезиси ва поэтикаси). Филол. Ф.н.дисс. автореферати. Тошкент, 1999. 26 б.

15. Wilhelm Schmidt, «Origin and Growth of Religion», Methuen, 1931, p. 287.

